РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ЗАБОКРИЦЬКИЙ І. І.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного
та міжнародного права
*(Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)*

УДК 340.115

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано основні підходи до праворозуміння як основи сучасних правових досліджень. Доводиться, що сучасне праворозуміння дедалі більше тяжіє до балансу між різними підходами, а тому сучасна наука в своїй основі так чи інакше наближається до застосування інтегративних підходів, що прагнуть поєднати в одному переваги кожного з них.

Ключові слова: *праворозуміння, правові дослідження, методологія правових досліджень, інтегративний тип праворозуміння.*

В статье проанализированы основные подходы к правопониманию как основе современных правовых исследований. Доказывается, что современное правопонимание все больше тяготеет к балансу между различными подходами, а потому современная наука в своей основе так или иначе приближается к применению интегративных подходов, стремящихся совместить в одном преимущества каждого из них.

Ключевые слова: *правопонимание, правовые исследования, методология правовых исследований, интегративный тип правопонимания.*

The article analyzes the main approaches to legal understanding as the basis of modern legal research. It turns out that modern jurisprudence tends to balance the different approaches, and therefore, modern science in its own way is arriving to the application of integrative approaches, which seek to combine the advantages of each of them.

Key words: *legal understanding, legal research, methodologies of legal research, integrative legal understanding.*

Вступ. Вирішуючи питання про дослідження в юридичній науці, ми маємо, перш за все, з'ясувати: що саме ми досліджуємо? Об'єктивні закономірності знань про що ми плануємо відшукати? На перший погляд, відповідь здається дуже простою, оскільки предметом юридичної науки є право. Однак погляди на сутність права є різні, і тут ми, насамперед, стикаємось із поняттям «праворозуміння». Питання праворозуміння досліджувалось такими вченими, як П. Рабінович, М. Козюбра, О. Геселев, Д. Вілліам. Однак із розвитком сучасного суспільства та правової науки змінюються і підходи до застосування тих чи інших типів праворозуміння.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути основні підходи до праворозуміння як основи сучасних правових досліджень та виокремити сучасні тенденції застосування праворозуміння як основи правових досліджень.

Результати дослідження. Є велика кількість підходів до праворозуміння: П.М. Рабінович вказує, що класифікувати праворозуміння можна як об'єктивістичне і суб'єктивістич-

не, наукове і поза наукове, «західне» та «східне», етнічно-національне, класове, професійне, індивідуальне й колективне, загальносоціальне (природне) та державно-вольове (юридичне) [1, с. 7]. Погоджуємось із цією позицією, оскільки підходів до того, що ж розуміти під правом, справді є дуже багато, як і критеріїв, що лежать в основі типологізації. Водночас, на наш погляд, найбільш вдалим виділяється такий погляд – виокремлення позитивістського (нормативного), природно-правового та соціологічного підходів до розуміння права[1]. Отже, спробуємо дати відповідь на таке питання: а що саме і як ми досліджуємо, застосовуючи кожен із таких типів підходів до праворозуміння?

Так, за умови застосування *позитивістського (нормативного)* підходу ми безпосередньо досліджуємо окремі норми права. Стенфордська енциклопедія філософії вказує, що правовий позитивізм – це теза, що існування і зміст закону залежить від соціальних фактів, а не від їх суті, а англійський юрист Дж. Остін сформулював це таким чином: «Існування закону – це одна справа; його переваги та недоліки – інша. Існує він чи не існує – це одне питання, а відповідає він чи ні певному стандарту – це інше» [2]. Важливим є і той факт, що позитивістська теза не стверджує, що цінності закону є незрозумілими, неважливими або знаходяться на периферії філософії права, – вона стверджує лише те, що вони не визначають, чи існують закони або правові системи. Чи має суспільство правову систему залежить від наявності певних структур врядування, а не на тому, наскільки вони відповідають ідеалам справедливості, демократії чи верховенства права [4]. Таким чином, за підходу з позиції правового позитивізму ми досліджуємо право *таким, яким воно є само по собі, а не яким воно має бути*. Цей підхід, попри значну його проблемність із точки зору застосування права[2], правовий позитивізм є дуже зручним із погляду методології. Коли ми досліджуємо право таким, яким воно є[3], нам цілком зрозумілим є предмет дослідження – якою є правова норма, її структура, що таке закон тощо. Більшість підручників із теорії права значну увагу приділяє саме такому дослідженню права, оскільки навіть під правом у такому разі зазвичай розуміється система правових норм. У разі використання позитивістичного підходу з методологічної точки зору надзвичайно зручним є абстрагування від таких складних факторів, як цінність права, справедливість тощо, що дає нам змогу суттєво спростити дослідницьке завдання. Цей підхід робить значний акцент на формальній законності: якщо процедура прийняття певної норми була дотримана, відповідно, вона і набуває своєї юридичної сили, таким чином стаючи елементом правової системи. А отже, ми вивчаємо безпосередньо діючі норми, їх структури, взаємозв'язки. На нашу думку, саме позитивістський підхід до праворозуміння найбільше відповідає вимогам права як науки, а саме виведенню певних закономірностей, їх систематизації, оскільки ми не задаємо складні питання на кшталт того, якою має бути норма, оскільки дуже часто це питання є далеко не очевидним. Ми маємо дуже чіткий предмет дослідження – правові норми та їх система. Водночас значним недоліком у такому разі є те, що ми абстрагуємось від самої сутності права, питання, чи є право справді ним, а чи лише суто механічним набором норм. І якщо ще в XIX і навіть в XX ст. можна було не ставити під сумнів застосування такого підходу, у зв'язку з поширеним етатистським підходом та акцентом на ролі держави[4], то трагічні події XX ст. та жахливі наслідки світових воєн та діяльності авторитарних та тоталітарних режимів, як мінімум, свідчать про необхідність застосування позитивістського підходу обережно.

Тому значного поширення набуває природно-правовий підхід. Відповідно до такого підходу обов'язковість правових норм виводиться, принаймні частково, з моральної цінно-

[1] Див. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10–21 [3].

[2] Загальновідомо, що правовий позитивізм є дуже зручним для виправдання різноманітних авторитарних та тоталітарних режимів, за яких законом є те, що держава вважає законом.

[3] В абсолютному варіанті позитивізм зводиться до нормативізму, що був репрезентований Г. Кельзеном у його концепції «Чистої теорії права».

[4] Навіть нині більшість підручників носять назву «Теорія держави та права», ставлячи на перше місце саме державу. Такою є і побудова навчальних дисциплін, коли спочатку розглядаються питання держави, а лише потім права, яке в такому разі виступає певною мірою похідним від держави. Попри важливість позитивістського підходу, оскільки повністю без нього суспільство, очевидно, не може, така філософія побудови курсу певною мірою робить значний акцент саме на теорії держави, плавно переходячи в теорію позитивного права, разом із тим залишаючи інші підходи скоріше філософії права, ніж теорії.

сті цих норм [5]. Отже, як бачимо з цього підходу до праворозуміння, основний акцент вже ставиться не на те, якою така норма є, а якою вона має бути. І, відповідно, норма хоч і була прийнята з дотриманням всіх формальних процедур, належним органом (навіть демократично обраним, якщо це парламент і ми говоримо про закони), не відповідає певним моральним стандартам, не може бути визнана як така, що є правом. Такий підхід певною мірою може видаватись антитезою до правового позитивізму, його запереченням і містить багато проблем. Так, однією із них є питання: які стандарти мають лежати в основі цих правових норм? Етимологічно природно-правовий підхід підштовхує нас до думки, що вони мають виводитись із природи, а оскільки право є регулятором суспільних відносин між людьми – то з природи людини. Водночас чи можемо ми впевнено сказати, що моральні цінності є такими, що їх можна легко визначити та встановити, і вони можуть, відповідно, стати основою правової норми? Якщо ми стверджуємо, що лише такі норми можуть виявитись правом, то ми будемо заперечувати чинність норм, що були санкціоновані уповноваженим на те органом, а це буде суперечити формальній законності. І тому нам не варто забувати, що коли ми говоримо про такі фундаментальні конституційні концепції, як, наприклад, верховенство права, треба враховувати кілька їх аспектів: формальне верховенство права, що зводиться до законності (і таким чином, правової визначеності), та матеріальне, що зводиться до змісту. Саме тут ми можемо бачити вдале поєднання двох підходів, які у своїй єдності допомагають нівелювати недоліки один одного. Однак із методологічної точки зору, якщо ми досліджуємо право, виходячи з природно-правового підходу, то предметом дослідження має бути не просто правова норма, а її відповідність моральним стандартам, відповідно, ми досліджуємо не норму, як вона є, а такою, якою вона має бути.

Зазначається також, що природне право може стосуватись кількох доктрин: 1) справедливі закони існують у природі – таким чином, вони можуть бути «відкриті» або «знайдені», але не створені такими речами, як «Білль про права»[5]; 2) вони можуть з'явитись у процесі розв'язання конфліктів, як це передбачено в еволюційному процесі загального права; 3) значення закону є таким, що воно не може бути визначеним інакше, ніж шляхом посилання до моральних принципів. Ці значення можуть як суперечити, так і доповнювати один одного [6]. На наш погляд, третій підхід є найбільш влучним із позиції визначення методологічних засад – саме пошук моральних принципів, що є основою права, у такому разі виступає предметом дослідження правової науки.

Третім основним підходом до праворозуміння є соціологічний, який розглядає як основу права реальні суспільні відносини, інтенсивний розвиток яких зумовлює необхідність безпосередньо пристосувати право до життєвих потреб конкретних індивідів через процес правозастосування [7]. Отже, правом визнається його функціонування, реалізація його «дії» у житті – у сформованих суспільних відносинах і тих, що формуються, а не його створення правотворчими органами у формі закону та нормативно-правових актів. Тому соціологічний рух зосереджує увагу не на логічному аналізі норм права, встановленні взаємозв'язку права та моралі, а на дослідженні фактичних правовідносин, з'ясуванні різноманітних соціологічних чинників, що впливають на застосування норм права до конкретних життєвих випадків і в такий спосіб визначають справжнє обличчя права [8].

Як бачимо, з методологічної точки зору за цього підходу знову змінюється наш предмет дослідження. Ми вже вивчаємо не право, яким воно є (позитивно-правовий підхід) чи яким має бути (природно-правовий підхід), а безпосередньо ті суспільні відносини, які право покликане врегулювати. Тут є доволі багато переваг. Так, якщо позитивістсько-правовий підхід і найбільш інтуїтивно чіткий і наближений до вимог науки (за таких умов ми маємо найбільш точно виражений предмет – безпосередньо норми права, такі, які об'єктивно існують, відповідно, навіть не може виникнути питання стосовно того, що саме ми досліджуємо. Окрім того, під час дослідження права у світлі вимог позитивізму ми певною мірою спрощуємо своє завдання, абстрагуючись від інших факторів, які беруться до уваги за при-

[5] Цей підхід ми можемо простежити, наприклад, у теорії щодо верховенства права А. Дайсі, який вказує, що права людини є джерелом Конституції, а не її наслідком.

родно-правового та соціологічно-правового підходів. Таке наукове абстрагування допомагає нам виробити уявлення про правові норми, їхню структуру, систему права загалом), однак за сучасних умов навряд чи можна вважати належною концентрацію саме на такому підході до праворозуміння[6]. Спроби природно-правового підходу до пошуку певною мірою «ідеального права», такого, яке було б найбільш об'єктивним відповідником певним моральним засадам та природі людини, прослідковуються в історії людства вже давно, однак навряд чи можуть завершитись реальним успіхом. Моральні засади, що лежать в основі такого підходу (і відповіді на питання, яким має бути право), на перший погляд можуть видаватись об'єктивними та такими, які можна з доволі високим рівнем впевненості вивести, на практиці такими не є. І навіть коли ми говоримо про такі фундаментальні явища, як право людини на життя, природно-правові начала якого є беззаперечними, оскільки сама людина з огляду на своє існування має ним володіти, ми маємо різні відмінності в підходах до правового регулювання. Це може стосуватись, наприклад, правового закріплення смертної кари: так, за даними Amnesty International, станом на липень 2015 р. 101 держава світу скасувала смертну кару за злочини, в 2014 р. принаймні 22 держави виконали вироки, що передбачали смертну кару щодо 2 466 осіб [9]. Прикметно, що такі здійснюються не лише в таких державах, як Ірак, Іран та Саудівська Аравія, на які, за даними Amnesty International, припадає 72% із 607 зареєстрованих смертних кар у 2014 р., однак смертні кари проводяться і в таких державах «великої вісімки», як США та Японія [10]. Як бачимо, навіть у таких державах, як США, які є класичним представником західної цивілізації, можливе застосування смертної кари, хай навіть і не у всіх штатах. Водночас, якщо ми звернемось до документа Amnesty International «Смертна кара проти прав людини. Для чого скасовувати смертну кару?» від вересня 2007 р., то ми бачимо, що «протягом останнього десятиліття в середньому три країни на рік скасовували смертну кару, підтверджуючи повагу до людського життя і гідності», а «яку б мету ми не наводили, ідея, що уряд може виправдати покарання таке жорстоке, як смертна кара, суперечить самій концепції прав людини <…> смертна кара як порушення основних прав людини була б неправильною, навіть якби ми могли довести, що вона відповідає певній життєвій суспільній потребі» [11]. І якщо у разі смертної кари ми маємо ситуацію, в якій право на життя зрештою варто визнати природним, то більш контроверсійною видається ситуація, наприклад, із правовим закріпленням евтаназії. Зокрема, Р.О. Стефанчук пропонує вважати під нею свідомо та умисно вчинювану поведінку (дію, бездіяльність чи рішення) медичного працівника, що спрямована на припинення нестерпних фізичних чи психічних страждань пацієнта та здійснюється за неодноразовим та однозначним проханням пацієнта чи його законного представника, які є повністю, об'єктивно та своєчасно проінформованими про наслідки такого втручання з метою припинення страждань, що має результатом смерть пацієнта [12, с. 305]. Згодом автор наводить аргумент: «Сучасна переоцінка цінностей та пріоритетів змушує переосмислити питання співвідношення життя та смерті, а також місця людини та її внутрішніх духовних благ у системі соціальних цінностей. Внаслідок таких змін практично в усіх європейських країнах домінує філософія непорушності прав та основних свобод людини, а також недоторканості її життя <…> однак остаточно єдина позиція щодо евтаназії ще не сформована» [12, с. 310]. Наводяться також і аргументи противників евтаназії, зокрема, такі: рішення може бути поспішним та незваженим; релігійні аргументи (життя – дар Божий); вплив закріплення евтаназії на суспільну свідомість; можливі зловживання з точки зору лікарського персоналу та лікарська помилка. Тому автор вказує: «З огляду на те, що домінуючі філософські погляди зазвичай лягають в основу моралі того чи іншого суспільства, а вона, своєю чергою, визначає напрям розвитку відповідного

[6] Водночас це не варто розуміти як заклики до відмови від позитивізму; це лише застереження від надмірної гіперболізації такої ідеї, що призвело до виникнення теорій на кшталт чистого правознавства Кельзена. Однак спроба відмови від позитивізму може призвести до анархії, оскільки ідеї, що лежать в його основі, є базисом для такого елементу верховенства права, як законність. Водночас нам не варто зводити законність виключно до формального явища, а тому сучасний позитивізм набуває дедалі «м'якших» форм, інтегруючись з іншими типами праворозуміння.

законодавства, треба зазначити, що загальновизнаний пріоритет людини та її життя, який домінує в більшості європейських держав, зумовив і відповідний стан законодавчого закріплення питання щодо евтаназії <…> практично в усіх європейських країнах вона вважається злочином» [12, с. 313−314]. Одна згодом автор у процесі аналізу законодавства різних держав наводить винятки з цього питання – наприклад, право Нідерландів чи Бельгії, які дозволяють евтаназію [12, с. 314−316].

У зв'язку з цим постає питання: а чи можемо ми говорити про якусь єдність думок навіть у такому фундаментальному питанні, як право на життя? Життя традиційно визнається важливою конституційною цінністю, і навряд чи, якщо ми розглядаємо природно-правовий підхід до розуміння права, ми можемо навести більш «вдалий» приклад для ілюстрації, ніж право на життя. Водночас, як бачимо, законодавство різних держав демонструє різне ставлення до таких проблем. І навряд чи можна стверджувати, що панівні, наприклад, релігійні погляди в різних державах призводять до такої диференціації в правовому регулюванні (попри те що смертна кара є поширеною в мусульманських державах, водночас її застосовують і в такій державі, як США; те саме можна зазначити і щодо евтаназії – невже можна стверджувати, що Бельгія чи Нідерланди є суттєво відмінними від інших європейських держав, що розташовані географічно поруч, а відповідно, перебувають в західному, європейському цивілізаційному вимірі? І чи можемо ми говорити, що природне право на життя в Бельгії відрізняється від такого у сусідній Німеччині?).

Тому ми можемо побачити, що значним є вплив саме соціальних факторів. Якщо ми розглядаємо право лише як відображення певних суспільних відносин, коли правові норми самі по собі зумовлюються соціальними, то ми можемо дійти висновку, що суспільства по-різному ставляться до різноманітних аспектів соціального життя. Звісно, до уваги можна брати багато факторів – це і вплив релігійних течій, який проявляється не лише у відмінностях між такими релігіями, як християнство чи іслам, а навіть у значних розбіжностях всередині окремо взятої релігії (зокрема, світогляді засади, наприклад, протестантства суттєво відрізняються від православ'я[7], розвиток економіки в певних державах, наявність історичних традицій державності, конституційного будівництва тощо). Однак у кожній державі набір чинників та факторів, що зумовили існування певних суспільних відносин, утворився по-своєму та є певною мірою унікальним. Це і зумовлює різницю у правовому регулюванні, що особливо відчутно проявляється в неоднозначних питаннях – наприклад, принцип рівності по-різному застосовувався протягом суспільного розвитку, що можна вдало проілюструвати на прикладі виборчих цензів в XIX − XX ст., а в сучасному соціумі особливо стосується проблем законодавчого врегулювання одностатевих шлюбів. Різниця в правовому регулюванні та значні суперечності у ставленні різних держав до такого питання (від повної легалізації до навіть криміналізації одностатевих відносин) свідчать про те, що різні суспільства мають свої, зумовлені певними чинниками, бачення на ці проблеми. А тому чи можемо ми говорити про природність того ж права одностатевих пар на шлюб чи інші форми легалізації їх відносин? Видається, природно-правовий підхід, що, як ми пам'ятаємо, має давати відповідь на питання «яким право має бути», навряд чи може бути тут адекватно застосований, оскільки різні люди і різні суспільства дадуть полярні відповіді на таке питання. Натомість соціолого-правове бачення є більш застосовним, оскільки в такому разі ми досліджуємо теж певною мірою об'єктивну реальність – наявні

[7] В економіці, наприклад, відомою є праця М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», в якій він зазначав, що капіталізм в північній Європі мав місце, коли протестантська (особливо кальвіністка) етика впливала на велику кількість людей для участі в роботі у світському світі, розвиваючи власні підприємства та заохочуючи торгівлю та накопичення багатства для інвестицій. Протестантська трудова етика була важливою силою, що лежала за неузгодженою та незапланованою появою сучасного капіталізму [13]. Оскільки протестантизм мав значний вплив на розвиток світогляду в населення, в якому дедалі меншою мала ставати роль суспільних інституцій (церква та держава) та дедалі більшою – необхідність покладатись на власні сили, він суттєво вплинув і на розвиток права. Заохочення до власних дій неодмінно зумовлювало свободу, а свобода є однією з основних цінностей ліберального розуміння конституціоналізму. Невипадково у Великобританії та США, які є основоположниками конституціоналізму як ідеї та реально діючого принципу обмеження державної влади, переважає саме кількість населення, що сповідує протестантизм як релігію.

суспільні відносини, і вже вони мають вплив на право, а природно-правовий підхід зосереджується на суб'єктивістських уявленнях.

Водночас не варто забувати про принцип, який чітко простежується в праві, як і в багатьох інших соціальних (і не тільки) системах. Це необхідність *балансу.* Дисбаланс у праві, зокрема конституційному, призводить до багатьох проблемних явищ: так, якщо ми говоримо про поділ влади, то занадто велика розбалансованість владних повноважень може призводити до конституційних конфліктів, криз та навіть нездатності до продовження нормальної життєдіяльності. Саме тому ми маємо розуміти, що, навіть обираючи певний тип праворозуміння як основу методологічного підходу до дослідження права, навряд чи ми можемо говорити про те, що будь-який із них може бути застосований у «чистому» вигляді. Про це свідчить дедалі більше поширення так званого інтегративного типу праворозуміння[8], коли ми говоримо про комплексне поєднання кількох підходів.

На наше переконання, саме такий підхід дасть змогу найбільш точно зрозуміти, що ж ми досліджуємо, вивчаючи право. Так, незважаючи на недоліки позитивістського підходу, що значною мірою призвели до викривленого уявлення про право, відмовитись від нього ми не можемо, крім того, саме такий підхід дає змогу забезпечити ефективну дієвість права, законність, без якої навряд чи можна уявити собі реалізацію принципу верховенства права, оскільки, за сучасними уявленнями, право – це, насамперед, набір норм, який повинен мати певну встановлену процедуру їх прийняття, реалізації, застосування, що дасть змогу забезпечити, в тому числі, визначеність у праві. Водночас у рамках інтегративного підходу нам треба застосовувати так званий «м'який позитивізм»[9]. К.В. Дінер говорить: «Харт стверджує, що його юридичний позитивізм є «простим твердженням, що це не є необхідною істиною, що закони відтворюють або задовольняють певні вимоги моралі, хоча насправді вони часто робили це. Це твердження <…> виступає як основне визначення м'якого позитивізму» [15, с. 41]. Ми підтримуємо таку позицію, яка влучно відображає основну проблему попри те, що позитивне право може суперечити природно-правовим засадам (що довела історія), здебільшого, особливо в демократичних суспільствах із суттєвими традиціями верховенства права, що забезпечують належну процедуру прийняття норм, які здебільшого збігаються з моральними вимогами, що є основою природно-правового підходу.

Так само в рамках інтегративного підходу до праворозуміння варто звернути увагу на те, що природно-правові підходи є ближчими певною мірою до філософії, аніж до реально можливого застосування на практиці. Це зумовлюється низкою факторів, серед яких вже раніше нами згадувана неможливість встановити чіткі моральні критерії у суспільно контроверсійних питаннях, складність застосування на практиці, оскільки реалізація юридичних правовідносин та вирішення спорів має базуватись на чітких правових нормах (які, звісно, можуть бути об'єктивовані у різних джерелах права). Саме тому природно-правовий підхід має безумовно застосовуватись, він є надзвичайно корисним та цікавим у дослідженні права з наукової перспективи, однак у тріаді основних сучасних типів праворозуміння має перебувати, на нашу думку, певною мірою «в тіні» інших двох, коригуючи основні недоліки, які цілком можуть виникнути в позитивних нормах, санкціонованих уповноваженими органами у судовій практиці.

Висновки. Отже, праворозуміння є визначальним у будь-якому правовому дослідженні. Перш ніж розпочати досліджувати право, нам варто дати відповідь на важливе питання, що саме ми розуміємо під правом. Основні сучасні типи праворозуміння (позитивістичний, природно-правовий та соціологічний) мають різні погляди на цю проблему. Ми залишаємось переконаними, що, як і більшість концепцій у праві, питання методології дослідження, а отже, і праворозуміння, що лежить його в основі, тяжіє до балансу, а тому навряд чи можна говорити

[8] Геселев О.В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 305−312. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_49_53

[9] За «м'якого позитивізму» правило визнання може містити як критерій юридичної чинності відповідність моральним принципам або змістовним цінностям. Таким чином не заперечується можливість існування в конкретному суспільстві традицій вважати моральну цінність норми умовою її юридичної цінності (Г. Харт, Дж. Коулмен) [16].

в сучасному світі про застосування якоїсь із них у «чистому» вигляді. Тому сучасна наука в своїй основі так чи інакше наближається до застосування інтегративних підходів, що прагнуть поєднати в одному переваги кожного з них. Однак вважаємо, що в сучасному праві загалом та конституційному зокрема має застосовуватись інтегративний підхід із перевагою соціологічного праворозуміння, аргументи на користь чого ми подамо в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики. Інтерв'ю доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Петра Рабіновича – головному редакторові журналу «Право України», доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України Олександру Святоцькому. Право України. 2010. № 4. С. 4–9.

2. Legal Positivism. Stanford Encyclopedia of philosophy. URL: http://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/

3. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10–21.

4. Legal Positivism. Stanford Encyclopedia of philosophy. URL: http://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/

5. Natural Law. Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: http://www.iep.utm.edu/natlaw/

6. Natural law. Wikipedia, the Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Natural_law#Contemporary_Christian_understanding

7. Соціологічна теорія праворозуміння. Вікіпедія, вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

8. Праворозуміння. Вікіпедія, вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wik

9. Amnesty International. Death Penalty. URL: https://www.amnesty.org/en/what-we-do/death-penalty/

10. Death Sentences and Executions, 2014. Amnesty International, 2015. URL: https://www.amnesty.org/en/documents/act50/0001/2015/en/

11. The Death Penalty v. Human Rights. Why Abolish the Death Penalty? 1 September 2007. Amnesty International. URL: https://www.amnesty.org/en/documents/ACT51/002/2007/en/

12. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. К.: КНТ, 2008. 626 с.

13. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Wikipedia, the Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Protestant_Ethic_and_the_Spirit_of_Capitalism

14. Геселев О.В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 305–312. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_49_53

15. Diener, Keith William. A Defense of Soft Positivism: Justice and Principle Processes. Thesis, Georgia State University, 2006. URL: http://scholarworks.gsu.edu/philosophy_theses/7

16. Юридичний позитивізм. Вікіпедія, вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/